

УДК 167/168:[001]

Михайличенко О.В.
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри методики
викладання суспільних дисциплін
Сумського державного педагогічного
університету ім.А.С.Макаренка

КЛАСИФІКАЦІЯ НАУК ТА ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

У статті розглядається виникнення та розвиток світової науки як форми суспільної свідомості, перших спроб класифікації наук та визначення поняття суспільно-політичних дисциплін.

Ключові слова: наука, історія науки, класифікація наук, суспільно-політичні дисципліни.

Михайличенко О.В. Классификация наук и определение понятия общественно-политические дисциплины.

В данной статье рассматривается возникновение и развитие мировой науки как формы общественного сознания, первых попыток классификации наук и обоснование понятия общественно-политические дисциплины.

Ключевые слова: наука, история науки, классификация наук, общественно-политические дисциплины.

Mikhaylithenko O.V. Classification of sciences and determination of concept are social and political disciplines.

An origin and development of world science as forms of public consciousness are examined in this article, maiden attempts of classification of sciences and обоснование concept social and political disciplines.

Keywords: science, science history, classification of sciences, social and political disciplines.

Як відомо, на кінець XIX – початок XX ст. основним критерієм класифікації наук була ступінь прояву і застосування наук у реальному житті та матеріальному середовищі. Відповідно цьому, науки розподілилися на «формальні (абстрактні)» та «емпіричні¹ (матеріальні)».

Формальні (абстрактні) науки передбачають дослідження, які вивчають наукові системи, що не потребують реального, матеріалістичного відтворення, експериментально-дослідної перевірки. Наприклад, науки, пов'язані з логікою, математикою, системними теоріями, теоріями інформації, статистикою, ін.

Формальні науки не мають на меті переконувати у реальності теорій, виведених із спостережень, експериментів та дослідів, а засновані на визначеннях і правилах.

Емпіричні (матеріальні) науки – клас наук, що передбачають дослідження, засновані на реальних фактах проявів природи та суспільних явищ, потребують дослідно-експериментальної роботи, чуттєвого досвіду, застосування методів доведення і виведення, прогнозування, гіпотезування, узагальнення тощо.

У наслідок цього, в освіті того часу виникли освітні теорії, які відповідали сутності навчання таких наук. Автором теорії *формальної освіти* став німецький філософ і педагог Йоган-Фрідріх Герbart (1776-1841)², а *матеріальної освіти* – англієць Герберт Спенсер (1820-1903)³.

XX століття стало надзвичайно насичене значними історичними подіями, які створили умови подальшого розвитку світової науки, що вплинула на непередбачені зміни у розвитку світової цивілізації.

Насьогодні немає чіткої класифікації, яка б обґрунтовано і беззаперечно поділяла науки на *соціальні, суспільні та гуманітарні*. Але, виходячи з термінологічного тлумачення понять «соціальне», «суспільне», «гуманітарне», слід припускати, що все ж таки такий розподіл може бути, хоча і досить умовно.

Приведемо кілька визначень:

Поняття «соціум» (лат. socius – суспільний, societas – суспільство) – можна розглядати у таких значеннях:

- суспільство як цілісна соціальна система;

¹ Емпіризм (від давньогр. εμπερία – «емпірія» – досвід) – напрям в теорії пізнання, що визнає чуттєвий досвід єдиним джерелом достовірного знання. Для емпіризму характерна абсолютизація досвіду чуттєвого пізнання, приниження ролі раціонального пізнання (понять, теорії). Як цілісна гносеологічна концепція емпіризм сформувався у XVII-XVIII ст. (Френсис Бекон, Томас Гоббс, Джон Локк, Джордж Берклі, Девід Юм); елементи емпіризму властиві позитивізму, неопозитивізму (логічний емпіризм).

² Йоганн Фрідріх Герbart (нім. Johann Friedrich Herbart; 1776-1841) – німецький філософ, психолог, педагог. Один із засновників наукової педагогіки, зокрема, формальної освіти.

³ Герберт Спенсер (англ. Herbert Spencer; 1820-1903) – англійський філософ і соціолог, один з родоначальників еволюціонізму, ідеї якого користувалися великою популярністю в кінці XIX століття, засновник органічної школи в соціології; ідеолог лібералізму.

- людська спільність певного типу (родові і сімейно-споріднені, соціально-класові, національно-етнічні, територіально-поселенські спільності);

- соціальне оточення людини, сукупність форм діяльності людей, що історично склалися.

Поняття «Соціальний стан» – положення індивіда в ієрархії групи або групи у взаємостосунках з іншими групами.

Поняття «соціальний інститут» – організована система зв'язків і соціальних норм, яка об'єднує значущі суспільні цінності і процедури, що задовольняють основним потребам суспільства.

Поняття «соціалізація» – становлення особи – процес засвоєння індивідом зразків поведінки, психологічних установок, соціальних норм і цінностей, набуваючи знань та навичок, притаманних культурі (цивілізації тощо), що дозволяють йому успішно функціонувати в суспільстві.

Усі ці визначення, не дивлячись на те, що мають різні семантичні значення, поєднані одним поняттям – «суспільство».

Однак, під суспільством у цьому розумінні слід передбачати загальний соціальний устрій – соціальний лад, що об'єктивно склався (складається) у загальному історичному розвитку людства. Це організована сукупність людей, об'єднаних характерними для них відносинами на певному ступені історичного розвитку.

Тому можна виділити клас (перелік) *соціальних наук*, які вивчають саме ті процеси, що пов'язані з відносинами у даному соціальному стані, який склався об'єктивно на певному історичному етапі і у найменшій мірі стосуються суб'єктивних відносин між людьми.

До основних із них відносяться: «Соціологія», «Соціальна психологія», «Право», «Політична економія», «Історія», «Демографія», «Соціальна статистика», «Соціальна гігієна».

Суспільні науки, на наш погляд, за своїм призначенням пов'язані з власними, окремими культурними та історичними надбаннями людства, суспільними нормами та установками, пов'язаними з окремою особою, окремою сім'єю, окремим класом, окремою групою, нацією, державою, ін., для яких характерні етнічні, національні, релігійні ознаки.

Тому до суспільних наук слід віднести такі: «Психологія», «Педагогіка», «Філософія», «Мовознавство», «Літературознавство», «Релігієзнавство», «Мистецтвознавство», «Археологія», «Етнографія», «Краєзнавство», «Культурологія», «Естетика», «Економіка», ін.

Поняття «гуманітарне» (від лат. *humanitas* – людяність, *humanus* – людяний) – це ознака, в центрі якої знаходиться ідея людини як вищої цінності. Тому до *гуманітарних* слід відносити клас (перелік) наук, що вивчають людину у сфері його духовної, розумової, етичної, культурної і суспільної діяльності. По об'єкту, предмету вивчення гуманітарні науки часто перетинаються з суспільними науками, протиставляючись при цьому методологією та методикою вивчення.

До гуманітарних наук відносяться: «Рідна та іноземні мови», «Література», «Антропологія», «Теологія», «Журналістика», «Етнографія», «Етика», «Мистецькі науки», ін.

Слід нагадати, що загально теоретичні питання, пов'язані з соціальними, суспільними та гуманітарними науками, тобто суспільствознавства, вивчає «Соціальна філософія».

На основі викладених вище розміркувань пропонуємо розподіл наук за *соціальним, суспільним і гуманітарним* напрямками та основний зміст питань, які вони вивчають.

Соціальні науки:

- *Соціологія* – від двох слів: латинського *societas* – суспільство та грецького *λογος* – слово, вчення, знання. Соціальна наука вивчає закономірності розвитку та функціонування суспільства та його систем, соціальних груп, верств організацій, об'єднань. Соціологію можна визначити як науку про становлення та функціонування соціальних спільнот, між якими складаються певні соціальні відносини і взаємодія, а також про соціальну людину-творця цих спільнот і головного суб'єкта історичного розвитку. Термін «соціологія» був запропонований у 1839 р. французьким вченим Огюстом Контом¹, який ототожнював соціологію з суспільствознавством, що охоплює всі галузі знань про суспільство.

Об'єктом соціології є соціальна реальність у всій багатоманітності її якісних характеристик. Але оскільки ця соціальна реальність є мінливою, то предмет соціології також не може бути статичним: він перебуває у постійному русі, розвитку і становленні.

- *Соціальна психологія* – розділ, галузь психології, яка займається вивченням закономірностей діяльності людини в умовах взаємодії в соціальних групах. Основні проблеми соціальної психології: закономірності спілкування та взаємодії людей, діяльність великих (нації, класи) і малих соціальних груп, соціалізація особистості та розвиток соціальних установок.

- *Право або юриспруденція* (лат. *juris-prudentia* – правознавство, від лат. *jus* – право і лат. *prudentia* – передбачення, розумність, мудрість) – комплексна наука, що вивчає сутнісні властивості держави і права; сукупність правових знань, практична діяльність юристів і система їхньої підготовки.

Таким чином, під юриспруденцією розуміють декілька взаємопов'язаних понять:

– Науку про державу та право, що вивчають результати правового регулювання і висувають правові ідеї про можливість внесення прогресивних змін у механізм і способи регулювання суспільства.

¹ Огюст Конт (фр. Isidore Marie Auguste François Xavier Comte; 1798-1857) – французький філософ, позитивіст.

– Сукупність знань про державу, управління, право, наявність яких дає підставу для професійного заняття юридичною діяльністю. Практичне застосування юридичних знань, діяльність юристів. Окрім того, поняття «право» (в об'єктивному розумінні) – система встановлених та охоронюваних державою загальнообов'язкових, формально визначених норм (правил), що врегульовують найважливіші суспільні відносини.

– Систему підготовки фахівців-юристів у юридичних навчальних закладах.

• **Політична економія** (гр. *πολιτική* (політікет) – державні і суспільні справи + *οικονομία* (οικονομία) – управління домогосподарством) – наука, сферою інтересів якої є суспільно-економічні відносини, економічні закони, що складаються на різних щаблях розвитку людського суспільства в процесі виробництва, розподілу, обміну й споживання матеріальних благ. 1615 рік – французький економіст А. Монкрест'єн¹ вводить термін «політична економія». У сучасній науці широко дискутуються питання щодо співвідношення таких понять як «політична економія» та економікс (англ. *economics* «економічна теорія», «економіка») – галузь економічної науки, економічна теорія, що вивчає теоретичні основи економічних процесів. Термін «економікс», введений в широкий обіг британським ученим-економістом Альфредом Маршаллом², у відомому сенсі став тотожним поняттю «політична економія». Основою предмету «економікс» є теорія попиту і пропозиції, встановлення ринкової рівноваги, ринкова конкуренція, поведінка виробників і споживачів на ринку.

• **Історія** (ст.-грец. *ἱστορία* – розпитування, оповідання) – наука, що займається вивченням людини (його діяльності, стану, світогляду, соціальних зв'язків і організацій) у минулому; у вузькому значенні – наука, що вивчає всілякі джерела про минуле для того, щоб встановити послідовність подій у історичному процесі, об'єктивність описаних фактів і зробити висновки про причини подій.

Аристотель використав це слово в своїй «*Περὶ τῆ Ζωᾶς Ἱστορία*» або, як вона звучить в латинізованій формі, – «*Historia Animalium*». Часточка «*histor*» означає «мудрець», «очевидець», або суддя. Вона зустрічається також у гімнах Гомера, творах Геракліта і тексті присяги Афінійській державі³. У старогрецькій мові було також слово *historeon*, «досліджувати», яке спочатку використовувалася тільки в Іонії, звідки потім розповсюдилася на всю Грецію і, врешті-решт, на всю цивілізацію еллінізму.

Слово прижилося в його грецькому значенні настільки добре, що Френсіс Бекон на початку 17 ст. використав цей термін, коли написав «*Natural History*» («Природна історія»). На його думку, історія була «знанням об'єктів, детермінованих, розподілених простором і часом», видом знань, що підтримується пам'яттю (в той же час наука підтримується причиною, а поезія – фантазією).

• **Демографія** (ст.-грец. *δημος* – народ, ст.-грец. *γράφω* – пишу) – наука про закономірності відтворення населення, про залежність його характеру від соціально-економічних, природних умов, міграції, що вивчає чисельність, територіальне розміщення і склад населення, їх зміни, причини і наслідки цих змін і що дає рекомендації по їх поліпшенню.

Демографією іноді називають вид практичної діяльності по збору даних, опису і аналізу змін в чисельності, складі і відтворенні населення.

Демографія вивчає такі емпіричні дані про населення, як: кількість, статеві-вікова структура, приріст (скорочення) населення та фізичне переміщення населення (міграція).

До завдань демографії належить: аналіз статистичних даних про рівні народжуваності і смертності, шлюбів і розлучень, тривалості життя; короткочасні та довгострокові прогнози стану та динаміки руху населення.

Сім'я та шлюб – як соціальні інститути, соціалізація конкретно-історичних індивідів як масовий процес – також належать до комплексу об'єктів демографії. Основною метою демографії можна вважати – виведення закономірностей та законів розвитку людності.

• **Соціальна статистика** – наука, яка вивчає методи кількісного охоплення і дослідження масових, зокрема суспільних, явищ і процесів. Слово «статистика» походить від латинського *status* – стан, стан речей з погляду закону. Спочатку воно уживалося в значенні «політичний стан».

Головним завданням соціальної статистики є збирання інформації про суспільні явища і процеси. Історія її сягає найдавніших часів. Вона мала спершу виключно практичний характер у вигляді збирання інформації про населення, його економічний та соціальний стан.

З XIX ст. статистика поступово здобуває наукову основу, коли почалося виділення, впорядкування і вдосконалення статистичних методів. З цього процесу розвинулися два основні види статистики:

• описова (deskриптивна) – збирання інформації, перевірка достовірності, інтерпретація, відображення статистичного матеріалу;

¹ Антуан де Монкрест'єн (фр. *Antoine de Montchrestien*, 1576-1621) – французький драматург і економіст, що вперше запропонував термін «політична економія» у своїй праці «Трактат про політичну економію» (*Traite d'economie politique*) у 1615 р.

² Альфред Маршалл (англ. *Alfred Marshall*; 1842-1924) – англійський економіст, лідер неокласичного напрямку в економічній науці

³ Афінійський Морський Союз – одне з найбільших міждержавних утворень Стародавньої Греції під гегемонією Афін, що існував у 478/477 – 404 до н. е.

- індуктивна – застосування прогностичних теорій, теорії ймовірності, закону великих чисел, ін.

Статистика розробляє спеціальну методологію дослідження і обробки матеріалів: масові статистичні спостереження, метод угруповань, середніх величин, індексів, балансовий метод, метод графічних зображень і інші методи аналізу статистичних даних.

Статистика як наука включає розділи: теоретична статистика (загальна теорія статистики), прикладна статистика, математична статистика, економічна статистика, економетрика, правова статистика, демографія, медична статистика, технометрика, хемометрика, біометрика, наукометрика, інші галузеві статистики.

Математична статистика вивчає математичні методи систематизації, обробки й використання статистичних даних для наукових і практичних висновків.

- **Соціальна гігієна** (ст.-грец. Υγιεία «ієйа» – ім'я богині здоров'я) – це галузь науки, зокрема, медицини, що вивчає вплив умов життя та праці на людину, розробляє профілактику різних захворювань, забезпечує оптимальні умови для існування, зберігає здоров'я, продовжуючи життя.

Науковий термін «гігієна» означає наукову галузь, яка займається дослідженням факторів навколишнього середовища, що впливають на здоров'я людини. Термін може використовуватися в більш вузьких значеннях залежно від контексту, наприклад у фразях «особиста гігієна», «гігієна праці» та ін., часто також термін використовується у зв'язку з охороною здоров'я.

Основні завдання соціальної гігієни

- вивчення впливу зовнішнього середовища на стан здоров'я і працездатність людей. При цьому під зовнішнім середовищем слід розуміти весь складний комплекс природних, соціальних, побутових, виробничих і інших чинників.

- наукове обґрунтування і розробка гігієнічних норм, правил і заходів щодо оздоровлення зовнішнього середовища і усунення чинників, що шкідливо діють на людину;

- наукове обґрунтування і розробка гігієнічних нормативів, правил і заходів щодо підвищення протистійкості організму до можливих шкідливих впливів навколишнього середовища з метою поліпшення здоров'я і фізичного розвитку, підвищення працездатності.

Соціальна гігієна для суспільства – сукупність гігієнічних правил, виконання яких сприяє збереженню і зміцненню здоров'я. Ці правила нейтралізують чинники, що впливають на організм:

- Біологічні – мікроорганізми, паразити, комахи, антибіотики і інші біосубстрати.
- Фізичні – шум, вібрація, електромагнітне і радіоактивне випромінювання, клімат і тому

подібне

- Хімічні – хімічні елементи і їх з'єднання.

Соціальна гігієна, разом з санітарією і епідеміологією, є одним з напрямів профілактичної медицини.

У межах гігієни виділяють такі основні розділи (дисципліни): загальна гігієна (пропедевтика гігієни), комунальна гігієна, гігієна праці, гігієна харчування, гігієна дітей і підлітків, радіаційна гігієна, військова гігієна і ін.

Суспільні науки:

- **Філософія** – (ст.-грец. φιλοσοφία – дослівно: прагнення до мудрості; від слів φίλος–любов, прагнення, спрага + σοφία – мудрість) – наука, що вивчає найбільш загальні істотні характеристики і фундаментальні принципи реальності (буття) і пізнання, буття людини, відношення людини і світу. Філософія є багато єдиною наукою, поєднуючи у собі як форми світогляду, форми людської діяльності, особливий спосіб пізнання та теорію.

Предметом філософії є відношення людини і світу. Вважається, що само слово «філософія» першим придумав Піфагор (570-490 до н. е.) – давньогрецький філософ і математик, творець релігійно-філософської школи.

Функції філософії:

- Світоглядна – філософія допомагає людині знайти й обґрунтувати свої життєві орієнтири, з'ясувати зміст і значення життєвих пріоритетів та цінностей

- пізнавальна – завдяки дослідженню загальних проблем пізнання філософія оздоблює людину орієнтирами в пізнавальній діяльності, критеріями та ознаками правильного руху на шляху до надійних, достовірних знань

- логічна – філософія сприяє формуванню культури людського мислення, виробленню критичної неупередженої позиції у між індивідуальних та соціально-культурних діалогах

- соціально-адаптивна – філософія допомагає зорієнтуватися у складних, строкатих, розмаїтих проявах суспільного життя і виробити власну соціальну позицію

- критична – проявляється в опозиції філософії до емпіричної дійсності, до світу повсякденної реальності, руйнуванні звичних стереотипів та забобонів, пошуку шляхів до більш вдосконаленого, людяного світу

- виховна – філософія прищеплює інтерес і смак до самовиховання, сприяє посиленню потягу людини до самовдосконалення, творчого підходу до життя, пошуку життєвих сенсів.

Філософія має свої напрями, що охоплюють усі сфери вивчення людського буття: *загальна філософія* (метафілософія), що досліджує функцію і призначення філософії (філософія філософії); *раціональна філософія*

– що досліджує способи пізнання (логіка, епістемологія); *теоретична філософія* – що досліджує сутність реальності буття (онтологія); *практична філософія*, що досліджує людську діяльність (аксіологія).

Існують інші підходи до визначення напрямів і розділів філософії.

• **Психологія** (від грец. ψυχή – душа, дух; λόγος – слово, знання, вчення) – наука, що вивчає психічні явища та поведінку людини. Це галузь наукового знання, що досліджує особливості і закономірності виникнення, формування і розвитку (зміни) психічних процесів (відчуття, сприйняття, пам'ять, мислення, уява), психічних станів (напруженість, мотивація, фрустрація, емоції, відчуття) і психічних властивостей (спрямованість, здібності, завдатки, характер, темперамент) людини, а також психіку тварин.

Поняття «психічне» – філософська категорія, що відображає явища як людського, так і тваринного, навіть, рослинного світу.

До основних завдань психології відносяться:

- вивчення індивідуальних якостей, закономірностей і шляхів їх формування в сучасних умовах;
- вивчення впливу діяльності на психіку людини, міжособистісні і міжгрупові взаємини;
- визначення психологічних засобів впливу колективу на особистість та захисту від таких впливів;
- встановлення закономірностей динаміки працездатності;
- визначення заходів і засобів психологічного комфорту для роботи та життя;
- визначення інформативних методів діагностики і психокорекції;
- вивчення закономірностей психологічної підготовки.

Психологічна наука має свої галузі, які вивчають закономірності прояву психіки людини в різних умовах і у різних напрямках діяльності: Загальна психологія, Соціальна психологія, Християнська психологія, Психологія маси, Політична психологія, Психологія реклами, Гендерна психологія, Етнопсихологія, Педагогічна психологія, Юридична психологія, Кримінальна психологія, Судова психологія, Клінічна психологія, Медична психологія, Патопсихологія, Нейропсихологія, Експериментальна нейропсихологія, Реабілітаційна психологія, Дитяча психологія, Психотерапія, Психологія здоров'я, Популярна психологія, Позитивна психологія, Інженерна психологія, Гуманістична психологія, Психологія розвитку.

• **Педагогіка** – (грец. παιδαγωγική – майстерність виховання, від двох слів: παῖς – дитина і ἄγω – веду) – наука про спеціально організовану цілеспрямовану і систематичну діяльність з формування людини – про зміст, форми організації та методи виховання, освіти і навчання.

Об'єкт педагогіки – система педагогічних явищ, пов'язаних з розвитком та вихованням індивіда.

Предмет педагогіки – цілісний педагогічний процес направленою розвитку і формування особистості в умовах її виховання, навчання і освіти.

Історія педагогіки як цілісної теорії виховання людини починається з епохи перших буржуазних революцій в Європі і пов'язана з ім'ям чеського мислителя Яна Амоса Коменського (1592-1670), який, узагальнивши і теоретично осмисливши практику європейського виховання, створив струнку педагогічну систему.

У «Великій дидактиці» (1632) Коменського розглянуто основні проблеми навчання й виховання. Каменській виявився основоположником класно-урочної системи навчання. Педагогічна теорія Коменського була органічною частиною його широкої соціально-політичної концепції, викладеної в капітальній праці «Загальна рада про виправлення справ людських», одна із частин якого («Пампедія») повністю присвячена педагогічним питанням. Зокрема, в ній вперше сформульована і розкрита ідея безперервної освіти і виховання людини впродовж усього життя, викладені вимоги до підготовки книг як головного інструменту освіти і т. д.

Як і психологія, педагогіка має свої галузі, що вивчають особливості організації навчального та виховного процесу особистості у різних аспектах суспільної та виробничої діяльності: соціальна педагогіка, виробнича педагогіка, медична педагогіка, спортивна педагогіка (педагогіка спорту), військова педагогіка, ін.

Окремим розділом слід виділити спеціальні галузі педагогіки, які вивчають особливості навчання та виховання дітей з фізичними та психічними аномаліями:

- олігофренопедагогіка – вивчає особливості навчання та виховання дітей з розумовою відсталістю у своєму розвитку;
- сурдопедагогіка – вивчає особливості навчання та виховання глухонімих дітей;
- тифлопедагогіка – вивчає особливості навчання та виховання сліпих дітей або з вадами зору.

• **Релігієзнавство** (лат. religio – святиня, сумлінність) – наука, предметом вивчення якої є всі світові релігії і віросповідання. Як наука і галузь суспільного знання релігієзнавство виникло в Європі у другій половині 19 століття.

Засновником релігієзнавства вважається Фрідріх Макс Мюллер¹, який одним із перших дослідив і написав ряд наукових праць про сутність релігійного світогляду: «Порівняльна міфологія» (1856), «Вступ у науку про релігію» (1873), «Природна релігія» (1889), «Фізична релігія» (1891), «Антропологічна релігія» (1892), «Теософія, або психологічна релігія» (1897).

¹ Фрідріх Максиміліан Мюллер (нім. Max Muller; 1823-1900) – німецький і англійський філолог, фахівець із загального мовознавства, індології, міфології, релігії.

Сучасне релігієзнавство, в залежності від академічної та культурної традиції кожної окремої країни, має наступний поділ: на напрямки: історія релігії, феноменологія релігії, соціологія релігії, психологія релігії, філософія релігії.

В українському релігієзнавстві також виділяють такі академічно-дисциплінарні напрями: політологія релігії, етнологія релігії, правологія релігії, економікологія релігії, культурологія релігії, конфесіологія релігії, етикологія релігії.

- **Археологія** (грец. *αρχαιος* – стародавній, *λογος* – слово, знання, вчення) – наука, що висвітлює історію людського суспільства на основі вивчення пам'яток минулого. До цих пам'яток належать: стоянки, поселення, поховання, різні типи знарядь праці, зброї, посуду, прикрас, предмети побуту, мистецтва тощо, що дійшли до нашого часу. Термін «археологія» з'явився у Греції (4 ст. до н. е.) у розумінні науки про стародавність.

У науці є ще один термін, який у деяких випадках є синонімом археології – «некропост» (від грец. *νεκρος* – мертвий і англ. *post* – посилати, повідомлення), який використовується по відношенню до речей, знайдених у випадках виконання археологічних розкопок.

З археологією пов'язані *епіграфіка* – наука про стародавні написи, *нумізмати́ка* – наука про монети, *сфрагістика* – наука про печатки, *геральдика* – наука про герби.

- **Краєзнавство** – наука про вивчення певної частини країни, міста або села, інших поселень – їхньої природи, населення, господарства, історії і культури.

Існує різноманітна кількість визначень цього терміну, однак більшість науковців схиляється до того, що краєзнавство є комплексом наукових дисциплін, різних за змістом і методами дослідження, які ведуть до однієї мети – наукового вивчення і всебічного пізнання краю.

Краєзнавство в Україні реалізується в основному як навчальна дисципліна.

Основні функції краєзнавства:

Загальнопедагогічна – за допомогою якої підвищується ефективність навчально-виховного процесу в освітніх закладах у галузі історичних та географічних дисциплін.

Навчальна – завдання якої полягає у всебічному ознайомленні учнів з історією держави, надання знань умінь і навичок з регіональної географії, історії рідного краю.

Наукова – розглядає краєзнавство як структурну складову суспільної науки з усіма притаманними їй методами дослідження, понятійно-термінологічним апаратом.

- **Культурологія** (лат. *cultura* – обробка, землеробство, виховання, шанування; ст.-грец. *Λόγος* – слово, знання, вчення) – наука, що вивчає культуру, найбільш загальні закономірності її розвитку.

У самостійну науку культурологія оформилася у ХХ столітті.

Термін «культурологія» був запропонований у 1949 році відомим американським антропологом Леслі Уайтом (1900-1975)¹ для позначення нової наукової дисципліни і як самостійної науки в комплексі соціальних наук.

У завдання культурології входить осмислення культури як цілісного явища, визначення найбільш загальних законів її функціонування, а також аналіз феномена культури як системи. Культурологія є інтегративною сферою знання, народженою в широкому багатоаспектному діалозі на перетині філософії, історії, психології, мовознавства, етнографії, релігієзнавства, соціології культури та мистецтвознавства.

Предмет культурології – дослідження феномена культури як історично-соціального досвіду людей, який утілюється у специфічних нормах, законах і рисах їхньої діяльності, передається з покоління у покоління у вигляді ціннісних орієнтирів і ідеалів, інтерпретується в «культурних текстах» філософії, релігії, мистецтва, права.

Основні завдання культурології:

- аналіз культури як системи культурних феноменів;
- виявлення ментального змісту культури;
- дослідження типології культури;
- розв'язання проблем соціокультурної динаміки;
- вивчення культурних кодів та комунікацій.

- **Економіка** – суспільна наука, що вивчає ефективне використання земних ресурсів, розглядає питання організації та управління виробництвом, розподілу, обміну, збуту та споживання товарів і послуг. Термін походить від давньогрецького слова *οικονομία* (οικονομία – «управління домогосподарством») від *οικος* (οικος – «дім») + *νόμος* (νομος – «звичай» чи «право»).

Основними розділами економіки є *мікроекономіка* (досліджує процеси господарювання у таких інституціях, як підприємства, сім'ї, фірми тощо) та *макроекономіка* (господарські процеси у народних господарствах країн світу та в глобальному господарстві, господарстві глобального суспільства в цілому). Економіка проявляється у суспільному житті не тільки крізь бізнес, фінанси, державні інститути, але й у

¹ Леслі Уайт (англ. Leslie Alvin White; 1900-1975) – видатний американський антрополог, етнолог і культуролог. Ввів у науку термін «культурологія» і виділив її як самостійну дисципліну.

проявах злочинності, освіти, релігії та інших соціальних сферах суспільного життя. Найбільш популярним визначенням форм організації економіки є такі: ринкова, адміністративно-командна, змішана, традиційна.

Економіка як суб'єкт і об'єкт досліджень є виключно соціальним явищем і тому на її формування і об'єктивність визначальний вплив здійснюють умови середовища існування економіки. Основна мета економіки – пояснити як працюють господарства, виявити основні рушійні сили поліпшення їхньої роботи та причини, що гальмують виробничий процес.

У циклі наукових економічних галузей існує *політична економія* – наука, сферою інтересів якої є суспільно-економічні відносини, економічні закони, що складаються на різних щаблях розвитку людського суспільства у процесі виробництва, розподілу, обміну й споживання матеріальних благ.

- **Естетика** (грец. αἰσθητικός – чуттєвий, від αἴσθησις – пізнавати) – наука або філософське вчення про суть і форми прекрасного в художній творчості, природі та в житті, про мистецтво як особливий вид суспільної свідомості.

Естетика як термін введений Александром Баумгартеном¹ у 1754 році для позначення стратегії дослідження відчуттєвих знань.

Спочатку естетика передбачала вивчення шляхів набуття здібностей відчуттєвого пізнання через мистецтво, але потім розповсюдилася не тільки на мистецтво, але і на природу, сферу людських взаємин.

Основною метою естетики є філософське вивчення мистецтва і мистецьких явищ з метою формування критичних та порівняльних суджень про них. Окрім питань, стосовно природи краси, естетика вивчає також загальні питання щодо оцінки мистецьких явищ, їхнього сприймання та несприймання.

- **Мистецтвознавство** – комплекс наук, що вивчають мистецтво і художню культуру суспільства в цілому, окремі види мистецтва і їх відношення до дійсності, сукупність питань форми і змісту художніх творів.

Мистецтвознавство включає *теорію* і *історію* мистецтва, а також *художню критику*.

Теорія мистецтва тісно пов'язана з естетикою, вивчає закономірності розвитку мистецтва, зв'язки між змістом і формою в мистецтві.

Історія мистецтва дає опис, аналіз і тлумачення творів, розкриває поступальний розвиток мистецтва.

Художня критика здійснює теоретичний та історичний аналіз художніх творів, оцінює їх.

Систематизоване дослідження творів мистецтва, як окрема наука, з'явилося порівняно недавно. Однією з перших наукових праць з цього питання стала робота Іогана Вінкельмана² «Історія античного мистецтва» (1764). Заслуга Вінкельмана полягає переважно в тому, що він перший проклав шлях до розуміння культурного значення і краси класичного мистецтва, пожвавив інтерес до нього в освіченому суспільстві і з'явився засновником не тільки його історії, але і художньої критики, для якої запропонована ним струнка, хоча і застаріла для наших днів система.

У XIX-XX ст. мистецтвознавство отримало широкий розвиток, в науці склалися цілий ряд шкіл і напрямів, виділилися види та жанри мистецтва.

Традиційно види мистецтва поділяються за способом втілення художнього образу та за формою чуттєвого сприймання.

За способом втілення художнього образу розрізняють:

- просторові мистецтва – архітектура, скульптура, живопис, графіка, художня фотографія, декоративно-прикладне мистецтво та дизайн;
- часові мистецтва – радіо, музика, література;
- просторово-часові – кіномистецтво, театр, танець, циркове мистецтво тощо.

За формою чуттєвого сприймання:

- слухові – музика, радіо;
- зорові – архітектура, скульптура, живопис, графіка, художня фотографія;
- зорово-слухові – театр, кіно.

У кожному різновиді мистецтва існують жанри, стилі, форми, інші атрибути, що є предметом мистецтвознавчих досліджень.

- **Мовознавство (лінгвістика від лат. lingua – мова)** – наука про мову в усій складності її прояву.

Як окремий науковий напрям мовознавство (лінгвістика) виник у середині 19 століття. За думкою багатьох лінгвістів лінгвістика є розділом культурології (поряд з мистецтвознавством і літературознавством) і філології (поряд з літературознавством), а також галуззю семіотики³ – науки про знаки.

Лінгвістика в широкому значенні слова підрозділяється:

- теоретична лінгвістика – вивчає побудову лінгвістичних теорій;

¹ Александр Готліб Баумгартен (нім. Alexander Gottlieb Baumgarten; 1714-1762) – німецький філософ.

² Іоганн Іоахим Вінкельман (нім. Johann Joachim Winckelmann; 1717-1768) – німецький мистецтвознавець, основоположник сучасних уявлень про античне мистецтво, науки археології та мистецтвознавства.

³ Семіотика, або семіологія (від грец. Σημιωτικὸς – такий, що має ознаки від грец. σημεῖον – знак, ознака, грец. σῆμα – знак) – наука, яка досліджує способи передачі інформації. Іншими словами, семіотика – це теорія знаків та знакових систем.

- прикладна лінгвістика – спеціалізується на вирішенні практичних завдань, пов'язаних з вивченням мови, а також на практичному використанні лінгвістичної теорії в інших областях;
- практична лінгвістика – передбачає проведення лінгвістичних експериментів, що мають на меті підтвердження положень теоретичної лінгвістики та перевірку ефективності продуктів, що створюються прикладною лінгвістикою.

- **Літературознавство** – наука, що вивчає художню літературу як явище людської культури. Головні галузі: теорія літератури, історія літератури і літературна критика. У літературознавстві є багато напрямів, зокрема нетрадиційних – психоаналітичний – для пояснення ролі несвідомого в житті людини і психіатричний – аналіз персонажів і аналіз всього тексту з точки зору психіатрії.

До 18 століття літературознавство розвивалося як галузь філософії та естетики. Питання, які вивчає літературознавство:

- Специфіка та функції літератури як виду мистецтва.
- Зміст та форма художнього твору.
- Загальні тенденції у розвитку літературного процесу.

Традиційно виділяють основні і допоміжні літературознавчі дисципліни: теорія літератури, історія літератури, літературна критика, бібліографія, текстологія та літературознавча історіографія.

- **Етнологія** (від грец. *ἔθνος* (етнос) – плем'я, народ; *γράφω* (графо) – пишу) – наука, об'єктом дослідження якої є народи, їхня культура і побут, походження (етногенез), розселення, процеси культурно-побутових відносин на всіх етапах історії людства.

Найважливіші проблеми, які вивчає етнологія:

- вивчення етнічного складу окремих країн і всього світу;
- етногенез і етнічна історія народів;
- історична реконструкція древніх форм суспільного життя і культури з пережитків цих форм, які збереглися в сучасних відстах у соціально-економічному розвитку народів;
- вивчення сучасних станів етнічних традицій, оцінка їх позитивної чи негативної ролі в житті людей;
- вивчення різних аспектів сучасної перебудови побуту і культури;
- вивчення сучасних етнічних процесів, тобто змін у ході історичного розвитку окремих етнічних ознак і народів у цілому.

- **Антропология** (грец. *άνθρωπος* – людина, *λόγος* – слово, знання, вчення) – наука, що вивчає тілесну природу людини, її походження і подальший розвиток, також наука про походження й еволюцію людини, утворення людських рас і про нормальні варіації фізичної будови людини. Як самостійна наука сформувалася в середині 19 століття. Її часто відносять до біологічних наук.

Антропология має напрями, які визначаються іноді як академічні дисципліни:

- Філософська антропология – вчення про природу і суть людини, що розглядає людину як особливий рід буття.
- Релігійна антропология – вчення про суть людини, що розвивається в руслі теології і розглядає природу і суть людини в контексті релігійних учень.
- Фізична антропология, що включає палеоантропология, судову антропология, які розглядають людину як біологічного виду в контексті його еволюції і порівняно з його найближчими родичами – сучасними і викопними людиноподібними приматами.
- Соціальна і культурна антропология – дисципліна, достатньо близька етнології, займається порівняльним вивченням людських суспільств.
- Візуальна антропология – займається вивченням людини на основі фото-відеоматеріалів за допомогою таких виражальних та зображальних мистецьких засобів, як: кінематограф, фотографія, телебачення, і інших.

- **Теология, богослов'я, богослів'я** (грец. *θεός* – Бог та *λόγος* – слово, знання, вчення) – наука, предметом пізнання якої є Бог і все що з ним пов'язано, у тій мірі, в якій ці знання можуть бути доступні людям.

Християнська теология вивчає такі основні питання:

- природу Бога;
- відношення Бога зі всесвітом;
- Боже провидіння щодо людини;
- вчення Церкви.

У галузі теологічних наукових досліджень є різні підходи щодо визначення напрямів. Але типовими напрямами теологічної науки є:

- догматична теология – вивчає непорушні канонічні традиції церкви;
- історична теология – вивчає історію Священного Писання, походження релігійних вчень;
- пасторальна теология – вивчає проблеми збереження церковних надбань і піклування про церкву.

Гуманітарні науки:

• **Рідна та іноземні мови** – цикл наук, що вивчають системи спілкування людей між собою за допомогою мовлення.

У цьому контексті існує два поняття – мова і мовлення.

Мова – система звукових, графічних, візуальних та інших знаків, за допомогою яких здійснюється передача інформації або спілкування між людьми.

Мовлення – спілкування між людьми за допомогою вербального¹ застосування мови – використання фізіологічних можливостей і здатностей людського голосу (голосового апарату).

Слово мовлення має три різних значення:

- а) мовлення як діяльність, мовлення як процес;
- б) мовлення як продукт мовленнєвої діяльності;
- в) мовлення як ораторський жанр.

У дослідженнях основних функцій мови та мовлення найбільш поширені такі:

• Інформаційна функція полягає в тому, що мова є засобом пізнання, збирання й оформлення всіх тих знань, які накопичені людьми в процесі їх свідомої діяльності. Різновидами цієї функції є функція збереження інформації, контактна функція, функція оформлення культурних цінностей.

• Комунікативна функція реалізується у спілкуванні, розмовах, діалогах, полеміці. Вона створює суспільство як соціум. Комунікативна функція може виступати як самовираження особистості.

• Емотивна функція охоплює величезний діапазон у мовленнєвій поведінці людини. Ця функція мови реалізується в художній літературі, ораторському мистецтві, у дискусійному мовленні – суперечці, полеміці, пісні, опері тощо.

• Когнітивна функція. Це і спогади, роздуми у хвилини відпочинку, підготовка до усних висловлювань і формування письмового тексту, творча діяльність та ін.

• **Література** (від лат. litterae – буква, літера) – сукупність писаних і друкованих творів певного народу, епохи, людства.

Література відображає та зберігає знання й культуру народу та певного історичного періоду і є однією із форм суспільної свідомості.

Література за своїм змістом розмежовується на філософську, політичну, природничу (біологічну, математичну, географічну тощо), юридичну, філологічну, тобто наукову, та художню, призначену спеціально для задоволення пізнавальних, інтелектуальних та естетичних потреб. Сама специфіка художньої літератури є предметом літературознавства, зокрема теорії літератури.

Література як об'єкт наукового дослідження може поділятися на вітчизняну та зарубіжну.

• **Журналістика** – вивчає питання світогляду соціальних груп засобами підбору фактів, оцінок і коментарів, які актуальні у суспільних взаємовідносинах сьогодення.

Під журналістикою як професійною діяльністю розуміють діяльність, яка полягає у зборі, осмисленні та оприлюдненні за допомогою засобів масової інформації повідомлень про події, людей або проблеми.

Залежно від використовуваних технологій і устаткування журналістику підрозділяють на такі види:

- газетно-журнальна журналістика;
- тележурналістика;
- радіо журналістика;
- інтернет-журналістика;
- фото журналістика.

За жанровою і тематичною різноманітністю журналістика охоплює такі напрямки: Політична журналістика, міжнародна журналістика, ділова журналістика, бульварна журналістика, музична журналістика, спортивна журналістика, наукова журналістика, журналістські розслідування, нова журналістика, гонзо-журналістика, цивільна (непрофесійна) журналістика, релігійна (православна) журналістика.

• **Етика** (ст.-грец. ἠθος (етос) – вдача, звичай) – наука, що вивчає норми поведінки, сукупність моральних правил певної суспільної чи професійної групи.

Основні проблеми етики:

- Проблема критеріїв добра і зла;
- Проблема щастя;
- Проблема сенсу життя і призначення людини.

Основними категоріями етики є мораль і моральність.

Мораль – це система поглядів, уявлень, норм та оцінок, що регулюють поведінку людей у суспільстві.

Моральність – це внутрішня установка індивіда діяти згідно своїй совісті і вільній волі – на відміну від моралі, яка, разом із законом, є зовнішньою вимогою до поведінки індивіда.

¹ Вербалізація (від лат. verbalis – словесний, мовленнєвий) – здатність людини виражати свої думки і почуття словами (мовленням).

• **Мистецтво (мистецькі науки)** – сукупність наук, що вивчають виконавські і образотворчі види мистецтва та інші суміжні дисципліни, предметом яких є відтворення навколишнього середовища у художніх образах та предметах ужиткового мистецтва.

До традиційних видів мистецтва (мистецьких наук) відносяться:

- Образотворчі: живопис, графіка, скульптура, фотомистецтво.
- Необразотворчі: архітектура, декоративно-прикладне мистецтво.
- Динамічні: музика, хореографія, балет, радіо мистецтво
- Статичні: театр, опера, естрада, цирк, кіномистецтво.

У кожній із цих груп художньо-творча діяльність може бути поділена на:

- зображувальну, що передбачає подібність образів з чуттєво сприйнятою реальністю (живопис, скульптура, графіка; література, акторське мистецтво);
- не зображувальну, що не допускає впізнання в образах реальних предметів, явищ, дій і звернених безпосередньо до асоціативних механізмів сприйняття (архітектурно-прикладні мистецтва, музика й танець);
- змішану, яка властива синтетичним видам творчої діяльності (синтезу архітектури, декоративно-прикладного мистецтва з образотворчим мистецтвом, або музично-пісенного з акторсько-хореографічним).

На основі вище викладеного, можна стверджувати, що **соціально(суспільно)-політичні науки** – це система наук, об'єктом якої є процес державно-правового та суспільного розвитку. Ця система складається з *соціальних, суспільних і гуманітарних наук*, які охоплюють основні напрямки наукових досліджень з питань держави і права, соціального устрою та суспільних відносин.

Зміст і структура соціальних, суспільних і гуманітарних наук тісно пов'язані з рівнем суспільної практики та розвитку освітніх процесів у суспільстві.

Сутність соціальних, суспільних і гуманітарних наук, їхній зміст широко розроблені у нормативних документах органів освіти та навчальних закладів України. Їхня реалізація у навчальний процес навчальних закладів є запорукою подальшого успішного розвитку теорії та практики у галузі суспільних знань.

Немає потреби говорити про те, що кваліфікований викладач, доцент, професор має право на самостійний вибір методики викладання свого предмету.

Розмаїття напрямків наукових досліджень у науках, які вивчають світогляд людини інколи негативно впливають на навчально-виховний процес тим, що методики, які вони пропонують не мають під собою класичних науково-педагогічних обґрунтувань, а іноді взагалі втілюються у навчальний процес закладів освіти на основі апріорних, псевдонаукових уявлень викладачів, що базуються на їхніх особистих, суб'єктивних розуміннях і уявленнях про навчання.

У 2006 р. Міністерством освіти і науки України у обіг галузей наук, за якими здійснюється підготовка фахівців з вищою освітою було введено поняття «соціально-політичні науки» і визначено перелік спеціальностей, за якими готуються відповідні фахівці:

- Політологія.
- Соціологія.
- Психологія.
- Практична психологія.

У 2010 р. Міністерство освіти і науки України впровадило *перелік спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційними рівнями спеціаліста і магістра, які об'єднали соціально-політичні спеціальності зі спеціальностями бізнесу та права.*

Поряд із цим був визначений напрям гуманітарних наук, який впроваджував такі спеціальності підготовки фахівців:

- Культурологія (за видами діяльності).
- Музейна справа та охорона пам'яток історії та культури.
- Філософія.
- Релігієзнавство.
- Богослов'я (теологія).
- Історія.
- Етнологія.
- Архівознавство.
- Археологія.

Однак, було б не зовсім логічним відокремлювати гуманітарні науки від соціально-політичних, так як змістовний, міждисциплінарний зв'язок між цими напрямами наук є очевидним.

Таким чином, визначаючи систему *суспільно-політичних навчальних дисциплін*, можна спиратися на такі головні чинники:

- Відповідність змісту навчальної дисципліни науковому напрямку і спеціальності фахівця.

- Міждисциплінарний зв'язок навчальних дисциплін у межах наукового напрямку.

У кожному вищому навчальному закладі існують спеціалізовані (випускаючі) кафедри, які розробляють і впроваджують у навчальний процес навчальні дисципліни у межах навчальних планів підготовки фахівців.

Назви цих дисциплін визначаються кафедрами самостійно, за виключенням тих, які затверджені Державними стандартами вищої освіти та освітньо-професійними програмами (ОПП) за відповідним напрямом підготовки спеціаліста.

Список використаних джерел

1. Вернадский В. И. Труды по истории науки / РАН ; Комиссия по разработке научного наследия академика В.И.Вернадского ; Институт геохимии и аналитической химии им. В.И.Вернадского ; Архив РАН / Ф.Т. Яншина (сост.), С.Н. Жидовинов (сост.). – М. : Наука, 2002. – 501с.
2. Губерський Л.В., Кремень В.Г., Приятельчук А.О. Людина і світ. – К.: Видавництво "Знання", 2001. – 361с.
3. Кремень В.Г. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: Підручник / В. Г. Кремень, В. В. Ільїн. – К.: Книга, 2005. – 528 с.
4. Соціологічна енциклопедія. / [ред. кол.: В.І.Астахова, В.С.Бакіров, В.Г.Городяненко та ін. ; уклад. В.Г.Городяненко]. – К. : Академвидав, 2008. – 455 с.

УДК 371.3: 373.54.3:94 «3752»

Моцак С.І.

кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри методики
викладання суспільних дисциплін Сумського
державного педагогічного університету ім.А.С.Макаренка

ОРГАНІЗАЦІЯ ПОЗАУРОЧНОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ

Організація позаурочної роботи з історії у профільній школі вимагає застосування традиційних та інноваційних (інтерактивні методи, учнівські дискусії, метод проектів) для методики форм і методів роботи.

Ключові слова: позаурочна робота, профільна школа, форма організації, методи позаурочної роботи.

Моцак С.І. Организация внеурочной учебной деятельности старшеклассников в профильной школе.

Организация внеурочной работы по истории в профильной школе требует применения традиционных и инновационных (интерактивные методы, ученические дискуссии, метод проектов) для методики форм и методов работы.

Ключевые слова: внеурочная работа, профильная школа, форма организации, методы внеурочной работы.

Motzak S. Organization extracurricular work on history at type school.

Organization extracurricular work on history at type school requires application traditional and inovacionnykh (interactive methods, student's discussions, method of projects) for the method of forms and methods of work.

Keywords: extracurricular work, type school, form of organization, methods of extracurricular work.

Постановка проблеми. Позаурочна робота учнів з історії у профільній школі передбачає використання багатьох традиційних для методики форм і методів. Проте, її завдання обумовлюють специфіку їх застосування і відповідні умови ефективної діяльності вчителя.

Сьогодні учитель повинен спрямувати організацію позаурочної роботи на оволодіння учнями новими способами пізнавальної діяльності, що сприяють розвитку співпраці і співтворчості. Реалізації цього завдання якнайкраще можна досягти за допомогою вибору оптимальних методів навчання і методичних прийомів (насамперед інтерактивних технологій), забезпечення постійної активної позиції учнів у процесі навчання;

Аналіз актуальних досліджень. Аналіз літератури доводить, що проблема організації шкільної позаурочної роботи з історії досліджувалася в різних аспектах. Її вивчення розпочали такі дослідники як: В. Бернадський, А. Вагін, В. Гора, Н. Дайрі, М. Зінов'єв, Н. Сперанська, М. Лисенко та ін.

Сучасні теоретичні проблеми викладання історії у вітчизняній школі відображенно у науковому доробку К. Баханова, А. Булди, Н. Гупана, О. Пометун, А. Приходько, Г. Серової, В. Сотниченка, О. Удада, Г. Фреймана та ін.

Метою статті є на основі аналізу стану досліджуваної проблеми у психолого-педагогічній та методичній літературі з'ясувати сутність, особливості, форми і методи організації позаурочної пізнавальної діяльності учнів у процесі навчання історії у профільній школі.